

УДК 821.161.2 – 31.09+929Яворівський

О. А. Двulichанська

**ТОПОС МІСТА В РОМАНІСТИЦІ ВОЛОДИМИРА
ЯВОРІВСЬКОГО**

Початок ХХ століття характеризується швидкими темпами розвитку промисловості, значно збільшується кількість міст, які здебільшого утворюються навколо промислових центрів. Процеси індустріалізації, науково-технічного прогресу були тими соціально-побутовими факторами, які спричинили появу урбаністичної культури, зокрема, літератури як вираженого індикатора будь-яких змін у соціумі. Стрімкі процеси урбанізації, що врешті набули глобального характеру, призвели до кризового становища не лише соціально-економічної, а й духовної сфери життя людства.

В українській історії урбанізація набуває глобального характеру в 60 – 80-ті роки ХХ століття, що згодом призвело до кризового становища не лише соціально-економічної, а й духовної сфери життя людства. А в літературі цього періоду письменники активно розробляють зазначені проблеми, і відповідно до цього дослідники виділяють серед митців прибічників чи то “сільського”, чи то “міського” способу життя.

Як стверджує В. Фоменко у монографії “Місто і література: українська візія”, усі проблеми людини сучасний літературний процес розглядає в площині міста. Це стосується й новітньої української літератури, багаторівневість розвитку сутнісних значень якої обумовлюється не лише зміною тематики чи героїв (від “міських” до “сільських”), а й новими тенденціями суспільного розвитку, “де «Вічне Село» поступається «Вічному Місту»” [5, с. 305].

Мета нашої розвідки полягає в художньому аналізі топосу міста в романах В. Яворівського “Марія з полином наприкінці століття”, “Друге пришествя”.

В основу сюжету першого з означених творів покладені події, що сталися на Чорнобильській атомній станції 26 квітня 1986 року. Трагедію та її наслідки В. Яворівський передає через долі членів родини Миновичів, старший син якої був автором проекту цієї атомної станції, а менший одним із перших загинув під час вибуху. На нашу думку, таким чином автор стверджує декілька принципів буття людини: по-перше, за

кожний свій вчинок вона несе персональну відповідальність і особисто спокутує скоєні, навіть не навмисне, прогріхи, по-друге, за здобутки та матеріальні блага цивілізаційних процесів доведеться розраховуватися не тільки сучасникам, а й нашим нащадкам у незалежності від місця проживання.

Фізичний, зовнішній простір роману репрезентовано селищем Городища і містом. Місто в романі постає типовим для радянської дійсності промисловим центром, в яке, в силу його прогнозованої перспективності та потужності виробництва, з'їжджаються мешканці навколишніх територій (зокрема, сіл) задля забезпечення власного майбутнього. Романтичний та утверджуючий пафос у його характеристиці, а також метафора “молоде місто” у наративній структурі тексту мають амбівалентний характер: надають оповіді певного оптимізму і в той же час посилюють її трагізм з огляду на визначеність розгортання подальших документальних подій фабули. На асоціативному рівні місто співвідноситься із календарним часом літа як найбільш придатної для життя в усій його красі пори року. Поряд із асоціативним, образним зображенням міста у творі В. Яворівського постають і реалістичні, матеріальні складові структури топосу. Так, на підтвердження високого потенціалу життєпридатності автор використовує ту деталь, що, зважаючи на престижність Ленінграду як простору для життя, одна родина обміняла своє помешкання на квартиру в північній столиці “без доплати” [8, с. 18], таким чином ще раз наголошуючи (матеріальним аспектом) на прогнозованому “великому майбутньому” новоствореного міста.

Акцентуємо увагу на тому, що у творі В. Яворівського місто не має конкретизованої назви. З одного боку, це є об'єктивним фактором у силу історичної визначеності фізичного локусу, про який йдеться у творі. З іншого – це обумовлено тим, що автор схиляється до думки про ймовірність подібної трагічної ситуації в будь-якому із подібних промислових містечок атомників у силу багатьох причин, однією з яких є недбалість управлінської системи.

Місто у романі персоніфікується, уособлюючи собою той технічний прогрес та досягнення цивілізації, завдяки яким села стають “неперспективними”. Воно постає як своєрідний “споживач” внутрішніх ресурсів вихідців із села. Цивілізаційні процеси нищать ті споконвічні (в основі своїй гуманістичні) цінності українського народу, які ще збереглися на селі, а в просторі міста вважаються “архаїчними”, “немодними” [8, с. 17]. На підтвердження цього своєрідною антитезою із саркастичним забарвленням виступає вислів про те, що “села відчутно заниділи..., але ... щогодини місто дає в енергосистему чотири мільйони кіловат” [8, с. 18].

Зазначимо, що одним із засобів зображення топосів міста/ села є відображення світосприйняття та світовідчуття його мешканців. Як справедливо зазначає А. Степанова, у реалістичній літературі (а саме до

такої ми відносимо роман В. Яворівського) місто є тим соціальним середовищем, яке формує особистість, “впливає на її душу”, при цьому вплив цей здебільшого є згубним [4, с. 64]. Героїв твору із родини Мировичів, незважаючи на те, що всі вони є вихідцями із села, умовно можна поділити на три групи: представники “міського” типу мислення (Олександр, його дружина Ольга, Людмила); “перехідного” типу, який автор мотивує або захопленням своєю роботою (Микола, Григорій), або впливом міста як рідного для людини середовища, з яким вона себе співвідносить (Олеся); “сільського” типу (Марія, Одарка, Федір). Важливим при цьому є елемент мотивування зміни героєм сільського простору на міський. Особливої гостроти та відвертості набуває пояснення причин, що звучить із уст сусідів-городисенців під час похорон старого Мировича. Художній простір села найкраще характеризується через героїв “перехідного” типу, які, перебуваючи в ньому, ніби на час змінюють свої пріоритети у житті, надаючи великого значення проблемам духовності.

Негативно забарвленою є оцінка автором одного із виявів урбанізаційних процесів – використання села як локусу для вдоволення мешканцями міста власних забаганок (придбання дач). Опис насадження городів Марією Мирович (як берегинєю прадавніх традицій українців) та її сусідами-киянами має виражений антитезовий характер, що виявляється у кількісному складі працівників (Марія одна робить набагато більше, ніж міські вдесятьох), деталях одягу (Мировичка в “чорному чоловічому піджаку, в теплих сукняних бурках, у сірій хустині” [8, с. 68], дачники – в плавках, купальниках), внутрішньому світі героїв (ставлення до землі, народних святинь, традицій). Характеру оксюмору набуває вислів “на поминках гуляємо”, що представлений у діалогічному мовленні дачників та підкреслює цинічність “міського” типу мислення. Ще одним підтвердження цього виступає художня деталь, що жіноча білизна сохне на гіллі калини, в символічному полі значень якої значиться чистота й духовна краса жінки, “Україна”, “батьківщина”. Заперечуючим пафосом просякнуті роздуми оповідача, що наразі суголосні поглядам самого В. Яворівського, який співвідносить і себе безпосередньо з сільською громадськістю, про перебування “міщан” на лоні природи, рідної землі, що в першій своїй частині набувають форми риторичного запитання: “Нащо вони нам, ці любителі модної нині не лише серед міщан «ностальгії» по землі, тиші, селу, усамітненню? Здебільшого не несуть вони в ці неперспективні села ні культури, ні душі, ні нових звичаїв, а лише дачну безтурботність, моральну втому від великих міст та цивілізацій... Вони тут *чужі, без коріння, без істинних життєвських турбот* [курсив наш – О. Д.]” [8, с. 70].

Отже, особливості духовного світу представників того чи іншого топосу унаочнюють особливості тих соціокультурних процесів, що відбуваються на їхніх теренах.

Важливими для розуміння смислової заданості міської свідомості і таким чином основної ідеї міського тексту, за А. Степановою, є міські топоси [3]. Топос міської лікарні з нещодавно відкритим наркологічним відділенням, міського базару з дефіцитом товарів, які можна купити лише у знайомих, зміст центральних газет міста відбивають суспільно-політичні й економічні реалії другої половини 80-х років ХХ століття. Ще одним засобом відтворення художнього часу роману виступають лозунги на зразок “Що ти дав Продовольчій програмі?” [8, с. 66], “Перебудова – справа всіх і кожного” [7, с. 68], що посилюють читацьку рецепцію духу “перебудовчої” епохи. Локусом природно-культурної сфери в романі виступає міський парк, який, зважаючи на ще несезонний період, малолюдний і тому уособлює простір справжнього відпочинку людини від міської марності. На прикладі трьох пар (хлопчик із дівчинкою, Олеся з Романом, бабуся з дідусем), що знаходяться на тлі міського парку, автором розкриваються три основні стадії стосунків між чоловіком і жінкою. Вчинки, діалогічне мовлення, внутрішні монологи-роздуми героїв характеризують три етапи життя людини: дитинство, юність, старість. Символічного значення в цьому плані набуває в романі образ “чортового колеса”, котре втілює колообіг життя, його абсурдність, що є одним із характерних мотивів урбаністичної прози.

Реалізація мотиву плинності часу й туги за рідною землею у романі про останні роки життя Тараса Шевченка “Друге пришествя” відбувається за рахунок протиставлення героєм художнього простору України й Петербургу через співвіднесення й самоідентифікацію себе із кожним з них за критерієм “своє – чуже”, що виявляється в тоні оповіді про них Шевченком (ліричний, щирий, емоційний – сухий, витриманий), пейзажних описах (зокрема, погодні й кліматичні умови: березень (весна, тепло – кінець зими, холод), а також загальній семантиці використаних денотатів, що впливають на рівень “привабливості/ непривабливості” зображеного простору: “На цілому світі в мене є кілька родичів, з півсотні друзів і – Вона (Україна. – О. Д.). Цього досить, щоб усе перебути і вистояти, не втративши себе” – “Тішся тут, у Петербурзі, ходи по малоросійських вечорницях, пий горілку по шинках, замітай полами кожуха Петербург, навіть вільнодумствуй за чаркою. Хто ти тут, у цій північній Пальмірі?” [7, арк. 7]. Художнім доповненням вищезазначеної думки є образ цуцика, який супроводжує Шевченка вулицями Петербурга: “Я – Тарас. Такий самий петербурзький приبلуда, як і ти” [7, арк. 26]. Таким чином, автор проводить художню паралель життя безпритульного собаки й самого Тараса в чужому для нього місті, що й відбито в наведеному монолозі героя.

Отже, топоси міста виступають в романах В. Яворівського виразниками зовнішніх процесів та особливостей внутрішнього, духовного, інтимного життя людини, в контексті яких виявляються філософські мотиви роману про швидкоплинність життя та вміння цінувати його, значення ключових для кожної людини понять „любов”,

„родина”/ „рід”, „батьківщина”. Місто, не маючи ще власних звичаїв та традицій, які є одними зі складових поняття „духовність”, нищить виплекані та збережені століттями засадничі основи буття української нації.

Література

1. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі: монографія/ Р. Мовчан. – К.: ВД „Стилос”, 2008. – 544 с. **2. Павличко С.** Дискурс модернізму в українській літературі: монографія/ С. Павличко. – Київ: Либідь, 1997. – 360 с. **3. Степанова А.** Городской текст: литературоведческий смысл понятия/ А. Степанова// Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В.А.Зарва. – К.-Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект – Поліграф”, 2007.– Вип.ХІІІ: Лінгвістика і літературознавство. – С. 151 – 162. **4. Степанова А.** Місто на межах: естетичні грані образу в літературі перехідних епох/ А. Степанова// Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Відп. ред. В. А. Зарва. – 2009. – Випуск ХХІІ. – С. 61 – 71. **5. Фоменко В.** Місто і література: українська візія / В. Г. Фоменко. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с. **6. Фоменко В.** Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика: автореф. дис.... д-ра філол. наук: 10.01.01 / Фоменко Віра Григорівна ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2008. – 40 с. **7. Яворівський В. О.** Друге пришествя: [рукопис] / В. О. Яворівський. – 125 с. **8. Яворівський В. О.** Марія з полином наприкінці століття: Роман. У 5 т. / В. О. Яворівський// Передмова П. Загребельний. – К.: Фенікс, 2008. – Т. 3. – 482 с.

Двуличанська О. А. Топос міста в романістиці В. Яворівського.

У статті проаналізовано топос міста в романах “Марія з полином наприкінці століття”, “Друге пришествя” В. Яворівського. Увага зосереджена на бінарній опозиції „місто – село”, що особливо яскраво постає в аналізованих романах, для героїв яких міський простір залишається “чужим”. Топоси міста виступають в романах В. Яворівського виразниками зовнішніх процесів та особливостей внутрішнього, духовного, інтимного життя людини, в контексті яких виявляються філософські мотиви роману про швидкоплинність життя та вміння цінувати його, значення ключових для кожної людини понять „любов”, „родина”/ „рід”, „батьківщина”.

Ключові слова: топос, місто, село, урбанізація, герой, художній простір.

Двуличанская Е. А. Топос города в романистике В. Яворивского.

В статье проанализирован топос города в романах “Мария с польнью в конце века”, “Второе пришествие” В. Яворивского. Внимание

сосредоточено на бинарной оппозиция “город – село”, что особенно ярко выступает в анализируемых романах, для героев которых городское пространство остается “чужим”. Топосы города выступают в романах В. Яворивского показателями внешних процессов и особенностей внутренней, духовной жизни человека, в контексте которых раскрываются философские мотивы романа о быстротечности жизни и умении ценить её, значение ключевых для каждого человека понятий “любовь”, “семья” / “род”, “родина”.

Ключевые слова: топос, город, деревня, урбанизация, герой, художественное пространство.

.Dvulichanskaya H. Topos city in the novels of V. Yavorivskiy.

The article analyzes topos city in the novels “Maria with wormwood at the end of the century”, “The Second Coming” by V. Yavorivskogo. Attention is focused on the binary opposition “city – village” that more strikingly in the analyzed novels for the characters that urban space is an “outsider”. Toposes city of novels V. Yavorivskiy are indicators of external processes and characteristics of spiritual life of people, which are disclosed in the context of philosophical reasons novel about the transience of life and the ability to appreciate it, the meaning of key concepts for each person, “love”, “family” / “kind”, “fatherland”.

Keywords: topos, city, village, urbanization, hero, art space.